Studenti i teorije zavjere

Kristijan Krkač | 24 travnja, 2026

Sažetak: U tekstu se pruža uvod u pojmove zavjere i teorije zavjere i uvod u odnos studija i vjerovanja u teorije zavjere. Ukazuje se na vjerojatno točnu tvrdnju kako studiranje (napose nekih znanosti i vještina) smanjuje vjerojatnost vjerovanja u teorije zavjere.

Uvod

U ovom tekstu pojasnit ćemo dva složena pojma. Prvi je teorija zavjere (i u njemu sadržan pojam zavjere). Tu ćemo ponuditi mjerilo zavjere i teorije zavjere i navesti neke elemente procesa razvoja teorije zavjere. Drugi je pojam odnosa studija i vjerovanja u teorije zavjere koji, iako sugerira da studij smanjuje vjerojatnost vjerovanja u teorije zavjere, ipak je sam pojam i dalje nedovoljno jasan.

Teorije zavjere

Zavjera je star pojam. Najstarija poznata uporaba pojma teorije zavjere datira iz 1863. Ovdje predlažemo sljedeće mjerilo zavjere i teorije zavjere. Zavjera uključuje nekoliko uvjeta: (1) više ljudi, (2) zajednički plan, (3) tajnost ili skrivenost i (4) počinjenje zločina ili štete (kao moguć pokušaj djelovanja ili stvarno djelovanje u skladu s (2). „Teorija zavjere“ uključuje dodatne uvjete: (5) mišljenje za koje se misli da je istinito (misli da mora biti istinito samo zato što može biti istinito i ne priznaje postupak dokaza i opovrgavanja), (6) tvrdi da neka skupina ljudi ili cijelih organizacija planira, pokušava provesti ili zaista provodi zavjeru (1–4) i (7) sadržaj mišljenja o događaju je zavjera bez koje je događaj (navodno) neobjašnjiv.

Uvjeti (1–4) isključuju neke stvari. Uvjet (1) isključuje samo jednog čovjeka, a moguće i da isključuje puno ljudi, recimo 10.000 jer je malo vjerojatno da će puno ljudi uspješno skovati zavjeru zbog teškoće zadovoljenja uvjeta tajnosti. Uvjet (2) isključuje slučajnost. Dakle, ako bi npr. tri čovjeka pojedinačno i međusobno neovisno identično zadovoljila sve uvjete (1), (3) i (4), ali ne i uvjet (2), onda to ne bi bila zavjera nego slučaj, iako bi mogla izgledati kao zavjera. Uvjet (3) isključuje javnost što znači da sadržaj zavjere nije javno dostupan ili poznat. Ovdje pak treba razlikovati tajnost zavjereničkog sadržaja od tajnosti nezavjereničkog sadržaja. Uvjet (4) isključuje bilo kakvo pozitivno (zapovjeđeno ili dopušteno) djelovanje (pravno ili etički govoreći), tj. uključuje zabranjeno djelovanje (prekršaji, kaznena djela i druge vrste nanošenja štete).

Ukratko, može se načelno reći, ako su uvjeti zavjere (Z) od (1) do (4) zadovoljeni i ako isključuju navedene mogućnosti, onda se vjerojatno radi o (stvarnoj) zavjeri.

X je zavjera (Z) ako X obuhvaća:

(1) više osoba,

(2) koje imaju zajednički plan,

(3) koji je tajan i

(4) koji je o počinjenju zlodjela ili štete.

Za razliku od stvarne zavjere, teorija zavjere zahtijeva zadovoljenje još najmanje tri dodatna uvjeta.

X je teorija zavjere (TZ) ako X obuhvaća:

(5) mišljenje (M) o nekom događaju (D)

(6) koje je suprotno provjerenoj istini (za koje se vjeruje da je vjerojatno istinito zato što je možda istinito i koje ne priznaje postupak potvrde opovrgavanja) i

(7) i sadržaj M o D je zavjera (Z) bez koje je D navodno neobjašnjiv.

Odsječci procesa oblikovanja TZ mogli bi biti sljedeći. Polazište: Opservacija događaja ili procesa (npr. klimatske promjene, pandemije, ratovi). Percepcija: TZ tvrdi postojanje *mainstream* opisa i objašnjenja (znanost, mediji, službeni stavovi) koji se prihvaćaju kao točni ili stvarni. Propitivanje: TZ propituje *mainstream* stavove pri čemu sumnja na obmanu. Traganje za istinom: TZ traži alternativni opis ili objašnjenje pri čemu prikuplja vrlo ograničen i pažljivo odabran dokazni materijal koji mu/joj isključivo ide u prilog. Otkriće „duboke istine“: TZ otkriva skriveni uzrok ili plan ispod vidljivih događaja ili procesa (navodna zavjera). Proces otkrića je često nejasan. Identifikacija zavjerenika: TZ identificira konkretne zavjerenike: vlade, elite, korporacije, tajna društva, mreže društava i sl. Ignorancija većine: Nevjernicima u TZ su „isprani mozgovi“, kontrolirani su od strane zavjerenika ili samo poriču navodnu istinu zavjere.

Odsječci procesa TZ imaju i vidik psihološke i retoričke podjele koji možda ima sljedeće karakteristike. Podjela: Podjela na vjernike i nevjernike, vjernici TZ su prosvjećeni, a nevjernici su ignoranti koji su kontrolirani, obmanuti ili su im „isprani mozgovi“ (koriste se fraze poput slijepi sljedbenici, kontrolirani, programirani i plaćenici). „Viđenje istine“: TZ „vide istinu“ zahvaljujući „vlastitom istraživanju“, „buđenju“, „osobnom uvidu“ ili „intuiciji“ (ponekad vizijama). Odbacivanje i prihvaćanje „istine“: Nevjernici odbacuju „istinu“ TZ zbog poricanja, kognitivne disonance, kolektivne zablude i sl. dok vjernici prihvaćaju „istinu“ jer su prosvjetljeni. Obrambena logika: Uvjerenje u TZ se osnažuje obrambenom logikom: „njihova nevjera i kritika dokazuju zavjeru“. Dakle, svaki skepticizam u TZ preoblikuje se u dokaz u prilog TZ. Potvrda TZ: Na koncu slijedi potvrda TZ kroz broj vjernika, uniformnost vjerovanja, dugotrajnost vjerovanja i sl.

Kad usporedimo stvarne i dokazane zavjere (npr. zavjera duhanske industrije) sa zamišljenim i nedokazanim „teorijama zavjere“ (npr. slijetanje na Mjesec i holokaust su izmišljeni ili da Zemljom upravljaju ljudi-gušteri), tada možemo vidjeti nekoliko razlika. Prvo, da na popisu 20-ak najzastupljenijih stvarnih zavjera i teorija zavjere doslovno nema ni jedne zajedničke (možda bi bila poneka na popisu od 100). Drugo, kod „teorija zavjere“ autori su redovito laici, nestručnjaci, neprofesionalci, neznanstvenici i sl., dok se kod stvarnih i dokazanih zavjera često radi o novinarima, znanstvenicima, raznim profesionalcima i službenicima itd. Treće, dok „teorije zavjere“ dobrim dijelom spadaju u apsurde i besmislice pa i stvari koje čak svatko za sebe može provjeriti i opovrgnuti, ali i teorije zavjere koje poriču ogromne količine dokaznog materijala, dotle kod stvarnih zavjera imamo zavjere za koje se moglo pretpostaviti da su na djelu, ali eto, to nikome nije palo na pamet dok nisu bile otkrivene.

Studenti i teorije zavjere

Riječ “student” označava osobu koja pohađa visokoškolsko obrazovanje, najčešće fakultet ili visoku školu. Student je dakle netko tko studira određeno područje, priprema se za buduće zanimanje i ispunjava akademske obvete poput predavanja, seminara, ispita i projekata. Studiji su prema strukturi dominantno oni iz područja znanosti i tehničkih vještina, a manje iz područja humanistike ili umjetnosti (postoji i nazivna razlika jer su prvo fakulteti, a drugo akademije). Za pretpostaviti je kako se neće svi studenti jednako odnositi prema teorijama zavjere, tim više što utjecaj studija neće biti relevantan ako je udio studenata humanistike i akademija neproporcionalno velik za određeno društvo).

S jedne strane, čini se da imamo velik udio mladih i adolescenata koji vjeruju u teorije zavjere koje se šire uglavnom na društvenim mrežama. Primjerice, istraživanje News Literacy Project za SAD sugerira da više od 80% mladih (adolescenata) vjeruju u teorije zavjere. U Europi je taj postotak oko 50%. S druge strane, čini se da visoko obrazovanje smanjuje vjerojatnost vjerovanja u teorije zavjere (Muscat-ınglott 2023) Ukratko, imamo mlađe adolescente, učenike viših razreda osnovnih škola i učenike srednjih škola, koji masovno vjeruju u teorije zavjere i starije adolescente koji studiraju i kod kojih je taj udio manji. Na prvi pogled čini se da postoji nesklad među podacima ili se radi o tome da taj postotak značajno pada pod utjecajem drugih čimbenika.

Udio populacije visokoobrazovanih u Hrvatskoj nije velik, tj. vjerojatno se kreće oko 25% u starosnoj

skupini od 25-64 godine. Možemo pretpostaviti kako većina njih ne vjeruje u teorije zavjere, ali čak i kad bi to bili svi, tad je to samo oko 25 % ukupne populacije ili 1/4. Što je s preostale 3/4 koji nemaju visoko obrazovanje? U općoj populaciji u Hrvatskoj udio ljudi koji vjeruju u teorije zavjere varira od 12 do 45%, a dosta ih vjeruje u određenu teoriju zavjere (čak i do 50%, podatke je objavio Projekt Adria Digital Media Observatory). Ovdje je vjerojatno kako se radi o niže obrazovanima.

Ukratko, čini se da broj ljudi koji vjeruju u teorije zavjere u općoj populaciji opada sa starošću, ali on ne opada u ogromnim postocima. Dio zasluga za pad postotka zasigurno leži u studiju (napose područja koja uključuju logiku, kritičko mišljenje, znanstvenu proceduru itd.), ali taj pad je vjerojatno u korelaciji s udjelom visokoobrazovanih u općoj populaciji (za ovo ne postoje jasni rezultati istraživanja).

Teorije zavjere počinju se oblikovati u djetinjstvu i adolescenciji, tj. od 13. do 20. godine starosti (ali i kod mlađih odraslih, tj. od 20. godine nadalje), a studentska populacija dominantno je u dobi od 18. do 23. godine (iako je prosječno trajanje studija između 6 i 7 godina pa tako može trajati do 25. godine), tako da je studentska populacija (napose mlađa) dio dobne skupine u kojoj se počinju oblikovati teorije zavjere (Byrne, A. Martin, D., Jones, C., Galbraith, N., Mercer, T. 2024, Synak, Šabíková, Masaryk 2024, Dyrendal, Jolley 2020). Štoviše, mladi ljudi i studenti su vjerojatno prjemčiviji za teorije zavjere (Huston 2025), a napose ako se teorije zavjere šire *online*, tj. najčešće putem društvenih mreža (Paul 2023).

Nasuprot navedenom, postoje indikacije kako visoko obrazovanje može utjecati na smanjenje vjerovanja u teorije zavjere, iako nije jasno koji sve čimbenici sudjeluju u tom smanjenju (van Prooijen 2016). Iako vjerojatno postoji veća sklonost vjerovanju u teorije zavjere kod mlađih, slabije obrazovanih i siromašnijih (pa i politički desno orijentiranih), ipak ne postoji jasan dokazni materijal tome u prilog (Enders, Klofstad, Diekman *et al.* 2024)

Na djelu je vjerojatno opći smjer koji sugerira da studij smanjuje vjerojatnost vjerovanja u teorije zavjere dok niži stupnjevi obrazovanja povećavaju vjerojatnost vjerovanja u teorije zavjere. Ovdje treba biti oprezan jer se radi o samo jednom vjerojatnom čimbeniku, a sigurno ih ima više.

Zaključak

Studij, napose u područjima znanosti i vještina koje uključuju jasnoću, argumentaciju, kritičko provjeravanje i znanstvenu metodu, svakako smanjuje udio ljudi u populaciji koji vjeruju u teorije zavjere (iako mehanizam nije sasvim jasan). Relevantni utjecaj tog smanjenja na cjelokupnu populaciju u korelaciji je s udjelom visokoobrazovanih u njoj. Ako je taj udio nizak, onda će se kod odraslih otvoriti mogućnost za visok udio onih koji vjeruju u teorije zavjere.

Visoko obrazovanje možda je jedna od brana teorijama zavjere (ovisno o smjeru i vrsti obrazovanja), ali sigurno nije jedina. Naime, uz nisko obrazovanje koje je dominantno kod onih koji vjeruju u teorije zavjere, postoje i drugi čimbenici poput siromaštva, pripadanja rubnim ili ekstremnim skupinama u društvu (napose političkim), nepovjerenja u javne institucije i privatne organizacije (koje može biti opravdano ako su one zaista korumpirane, nepotističke, neučinkovite itd.), nepovjerenja u znanost, pa i vjerovanja u fantastične scenarije za koje se pretpostavlja kako su ravnopravni, primjerice, znanstvenim opisima.